
Jaume BENAGES I OLIVÉ. *Les monedes de Tarragona*. Tarragona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, filial de l'IEC, 1994, 261 pàgines.

L'obra s'inicia amb una útil introducció general sobre l'origen de la moneda i els diferents moments en què Tarragona ha estat al llarg de la història un actiu centre moneder: l'època romana (les monedes més antigues són amb llegenda ibèrica, però d'època romana) i el període visigòtic, amb alguns moments esparsos posteriors.

El primer capítol, dedicat a la moneda antiga, és obra de Leandre Villaronga, que descriu les monedes ibèriques i romanes, explica els motius (més militars que econòmics) de les principals encunyacions i resol algunes atribucions dubtoses.

De forma semblant el capítol dedicat a la moneda medieval i moderna és obra de Miquel Crusafont, que fa notar que el moment de major moviment de la seca tarragonina correspon als regnats que van de Recared a Sisenand, o sigui als cinquanta anys que s'escolen entre el 586 i el 636. Després les encunyacions tarragonines han estat d'emergència, normalment en moments de guerra, a

excepció de la moneda local en coure que circulà profusament entre 1491 i 1611. El capítol es completa amb un estudi de las pallofes eclesiàstiques i dels pesals monetaris.

L'apartat corresponent a la Catalunya contemporània és obra de Jaume Benages; conté dos episodis molt separats en el temps, però tots dos corresponents a moments de guerra: les encunyacions de la Guerra del Francès i el paper moneda de la Guerra Civil de 1936-1939.

Segueix un apèndix documental amb quatre transcripcions parcials i un bon nombre de documents reproduïts.

El centre de l'obra és el catàleg, realment exemplar, que descriu totes les monedes encunyades a Tarragona, des de les monedes de la seca ibèrica de Kese als vals emesos durant la Guerra Civil de 1936 i 1939. El catàleg és obra de Jaume Benages i és modèlic tant per aquesta recerca d'exhaustivitat com per l'acurada descripció de les peces, amb l'explicació de l'anvers i el revers, les llegendes reproduïdes (en ibèric en el seu cas), el pes, el diàmetre i la referència bibliogràfica, tot això acompanyat per la reproducció de la major part de les peces i un cèrcol en blanc per substituir aquelles peces que no han pogut ser reproduïdes. Les monedes ibèriques catalogades són 123, les romanes 226, tot i que Tarragona només encunyà moneda fins a Vitelli (69 dC). Les

emissions visigòtiques, de Leovigild (575-586) a Àquila II (710-714) són 154.

Després Tarragona desapareix com a centre emissor normal. Només circumstàncies molt específiques porten a l'encunyació de moneda. Hi ha uns pocs exemplars a nom de la ciutat des dels temps de Joan II als de Felip II, cap d'elles de metall noble, una sèrie de pellofes de la catedral, que en rigor no són monedes, i una sèrie de duros i rals de plata i quarts de coure a nom de Ferran VII dels anys 1809-1811. Finalment, els vals de paper impresos per l'ajuntament l'any 1937 amb valors d'una pesseta, un ral i deu cèntims.

El llibre està editat amb molta cura i il·lustrat profusament i amb molt d'encert en la tria.

GASPAR FELIU

Xavier DUPRÉ I RAVENTÓS. *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, 1994, 321 pàgines.

A pesar de la seva reconeguda importància, l'arc de Berà no comptava amb un estudi correcte fins que Miquel Tarradell animà a l'autor a dedicar-hi la seva tesi doctoral. El treball és una obra d'arqueologia en dos sentits: el pròpiament de l'estudi del monument i el treball de capbussament en la bibliografia i les reproduccions anteriors per a veure i entendre tot allò que el pas del temps ha sostret, afegit o canviat al monument.

Un cop feta aquesta feina de desbrossament, l'obra entra en l'estudi exhaustiu del monument, estudiant els materials i la tècnica constructiva per a passar després a cadascuna de les parts arquitectòniques de l'arc, dels fonaments als capitells, per a acabar amb l'estudi de la inscripció dedicatòria, que de tantes maneres s'ha llegit i de la qual es fa una acurada revisió.

Segueix un estudi metrològic que permet conèixer la mesura base de la construcció (el peu romà) amb un mòdul de dos peus i mig a partir del qual s'organitza tot l'edifici, de tal manera que el centre del semicercle de l'arc permet deduir l'alçada de l'àtic desaparegut ja d'abans del segle XVI. També un estudi comparatiu entre l'arc de Berà i altres monuments, especialment arcs, de la mateixa època, fet que, especialment a partir de l'estudi dels capitells, permet datar l'arc molt poc abans del canvi d'era. Així mateix l'anàlisi paleogràfica de la inscripció porta a la conclusió que no es tracta, com s'havia cregut fins ara, del senador

Luci Licini Sura, cent anys posterior a la construcció de l'arc; una investigació detectivesca porta a proposar la identificació el personatge amb un prefecte romà de Celsa, documentat el 39 a C.

Per concloure, l'autor es pregunta pels motius i l'objecte de l'erecció de l'arc, que relaciona amb un canvi de traçat de la via augusta i que creu dedicat a l'emperador Octavi August.

En definitiva el llibre aporta una sèrie d'importants precisions sobre la cronologia, que s'avança gairebé un segle i els personatges que intervingueren en la construcció, així com un estudi modèlic i clarament il·lustrat de l'arc com a monument arquitectònic.

GASPAR FELIU

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS; UNIVERSITAT DE BARCELONA; CONSELL INSULAR DE MENORCA. *III Reunió d'Arqueologia cristiana hispànica. Maó, 12-17 de setembre de 1988*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1994. (Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, II).

L'objecte de la reunió fou l'arqueologia cristiana de l'Antiquitat Tardana, o sigui tota l'època des de la difusió del cristianisme fins a l'arribada dels musulmans.

El tema central de la trobada fou «Arqueologia cristiana hispànica, novetats d'excavació, directrius de recerca», amb un ampli raport de Pere de Palol sobre els treballs (de camp i de redacció) fets des del 1982. Altres seccions estan dedicades a topografia i arqueologia, a les relacions marítimes de les balears observables a través de l'arqueologia, a la difusió mediterrània de la moneda vàndala i bizantina, a la producció i mercat de ceràmiques i als textos d'interès per a la interpretació de les dades arqueològiques.

El conjunt són quaranta-un treballs amb una gran diversitat de metodologies, que mostren bé la vitalitat i el rigor metodològic de l'arqueologia actual i més en concret, de la arqueologia cristiana antiga al nostre país.

GASPAR FELIU

Jordà PONS, *Territori i societat romana a Catalunya (dels inicis al baix Imperi)*.

Barcelona: Edicions 62, 1994, 439 pàgines (Col·lecció Estudis i Documents; 49).

El volum parteix de l'adequació de la tesi doctoral de l'autor, revisada i actualitzada, en forma de llibre adreçat tant als especialistes com a un públic erudit més general. L'autor morí als quaranta-dos anys i deixà l'obra inèdita, pendent d'una darrera revisió. Aquesta tasca ha estat assumida pel professor Marc Mayer, el qual ha redactat un interessant Pròleg en què recensionava l'obra i la complementa amb notes bibliogràfiques. Mayer qualifica el llibre d'«història veritable de la Catalunya d'època romana, o, si es vol, —Jordi Pons ho volia—, de la Catalunya romana».

El llibre està dividit en dues parts ben diferenciades, cadascuna amb diversos capítols temàtics. La primera part és dedicada a estudiar la incorporació de Catalunya al món romà, és a dir, el procés de conquesta i extensió del domini militar i polític, la colonització, l'expansió de la vida ciutadana, la construcció de la xarxa viària, les guerres i revoltes que s'hi van esdevenir, l'estructura administrativa i judicial, el culte imperial, etc.

La segona part és dedicada a establir els límits i els elements unificadors a l'època romana del futur territori català, especialment sobre la ratlla mitgera del Pirineu. Pons ressalta que a l'Antiguitat el Pirineu, malgrat que com a límit formal fou obra dels romans, no constituí pas una barrera divisòria. Segons l'autor, les terres ultra-pirinenques catalanes, sobretot el Rosselló, a pesar del límit provincial, s'inclinaven culturalment i econòmica més vers les terres

sud-pirinenques que no pas vers la província narbonesa.

El llibre és ple de suggeriments i d'interpretacions noves. Malgrat les limitacions importants que patí l'autor per la seva condició d'invident, assolí amb un gran esforç un domini extraordinari de les fonts literàries antigues i també de l'epigrafia i la numismàtica, que fan d'aquest llibre una obra indispensable per al coneixement de Catalunya a l'època romana.

MANUEL ROVIRA

Anna M. BALAGUER. *Del mancús a la dobla. Or i pàries d'Hispania*. Barcelona: Asociación Numismática Española, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, filial de l'IEC, 1993, 158 pàgines.

Aquesta petita història de la moneda d'or catalana i de la seva principal font d'origen a l'alta edat mitjana és una bona mostra de les recents direccions de la numismàtica, més atenta que no ho havia estat tradicionalment a les implicacions socials i econòmiques de la moneda, sense oblidar el conegut rigor en la classificació i l'estudi purament numismàtic de les diferents encunyacions.

L'obra comença revisant el «mite del mancús» i fa després un repàs de les encunyacions àuries de l'Europa occidental fins al segle xi i de la influència de la moneda d'or andalusina sobre les emissions monetàries dels països cristians de la Península.

Després d'aquesta introducció el llibre se centra en la circulació de mancusos musulmans en el comtats catalans i en les seves imitacions per part dels comtes de Barcelona i de Besalú, així com en la circulació de l'or de «rovalls» valencià i de la nova moneda d'or almoràvit, el morabatí, cloent aquest apartat amb una revisió metrològica del valor de totes aquestes monedes en comparació amb els diners de plata dels comtats catalans.

Els apartats següents es refereixen a l'origen de l'or, especialment a les pàries, amb una treballada revisió de la documentació disponible, si bé l'intent de quantificar la suma de les pàries sembla molt agosarat, donada la documentació disponible.

Per emmarcar la circulació d'or als comtats catalans Anna M. Balaguer amplia la investigació a la resta dels estats peninsulars; en aquest sentit estudia el mancús de Jaca, el morabatí alfonsí, encunyat a Castella a partir del 1172, un cop va cessar l'emissió de morabatins per part de les últimes taifes almoràvits, i la circulació del morabatí alfonsí a Navarra i als comtats catalans.

Segueixen unes interessants digressions sobre els ponderals per a morabatins i sobre els motlles per a fondre monedes trobats a la província de Salamanca. Vénen després unes pàgines, que haurien estat més ben situades abans de les digressions anteriors, ja que fan referència a encunyacions de morabatins a Lleó i a Portugal.

De forma simètrica a l'estudi de la moneda catalana tracta a continuació de les pàries als territoris occidentals de la Península. La simetria però només existeix en l'esquema de l'estudi, ja que les fonts són molt diferents: mentre als comtats catalans, Aragó i Navarra es tracta de documents, a Castella i Lleó són notícies extretes de les cròniques.

Tot i això Balaguer aconsegueix traçar un clar panorama de l'extorsió dels poders cristians sobre els musulmans amb una conclusió que explica bé els diferents ritmes de la reconquesta: mentre als comtats catalans, Aragó i Navarra s'exercia una pressió moderada per a assegurar la continuïtat de les pàries, a Castella i Lleó s'entrava ràpidament en una escalada d'exigències creixents que acabava en enfrontaments armats que, si resultaven favorables als cristians, provocaven avanços en la reconquesta.

Completen l'obra la regesta de 111 documents i la publicació de dos tractats de pau entre Sanç de Peñalén, rei de Navarra, i al-Muqtadir de Saragossa i un catàleg de les

emissions cristianes de monedes d'or andalusines que reuneix 51 emissions diferents.

GASPAR FELIU

Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII). Estudi introductor i edició a cura de Gener GONZALVO I BOU. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1994. 220 pàgines. (Textos Jurídics Catalans, 9. Lleis i costums; II/3.)

Una fullejada ni que sigui superficial d'aquest volum ja ens farà adonar de la importància cabdal de la seva publicació. El comitè tècnic d'edició de la col·lecció «Textos Jurídics Catalans», impulsada pel Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, encomanà a Gener Gonzalvo la materialització del projecte d'editar críticament les constitucions de Pau i Treva promulgades en les assemblees civils i eclesiàstiques catalanes medievals. Com és prou sabut, la institució de la Pau i Treva constitueix un dels gèrmens que afavorí el naixement de les Corts representatives i encarrilà la legislació territorial del Principat. El pròleg inicial del llibre, degut a la ploma del professor J. M. Font i Rius, també remarca que la importància política i jurídica de la institució no ha passat pas desapercibuda a la historiografia nacional i estrangera.

Per primera vegada disposem de la col·lecció completa i sistemàtica de totes les constitucions de Pau i Treva essencials i definitòries de la institució; fins ara calia recórrer a edicions disperses, incompletes i sovint molt deturpades en llurs textos.

Com que l'objectiu primordial del llibre és l'edició crítica dels textos de les constitucions catalanes de Pau i Treva dels segles XI-XIII, l'autor ha prescindit de presentar en detall la seva evolució històrica i el seu significat polític i institucional, i més tenint en compte que

precisament fou aquest el tema que escollí per a la seva tesi de llicenciatura l'any 1984. Dos anys després en publicà un ampli resum amb els textos més representatius. De totes maneres unes poques i denses pàgines de síntesi històrica han semblat imprescindibles per emmarcar els inicis de la institució, introduïda a Catalunya pel bisbe Oliba de Vic en el concili de Toluges (comtat de Rosselló) de l'any 1027 i en els de Vic de 1030 i 1033. Més tard la institució anà penetrant en els dominis territorials dels comtes de Barcelona, i les autoritats laiques esdevingueren protagonistes de les resolucions de Pau i Treva al costat dels jerarques eclesiàstics. La institució es revestí, doncs, d'un cert caràcter mixt. A l'època dels primers comtes-reis evolucionà fins a convertir-se en una eina política al servei del príncep.

Després d'aquesta panonàmica històrica, l'autor tracta de la tradició editorial dels textos i llurs fonts de procedència, tot comentant les edicions precedents, descrivint els manuscrits utilitzats, valorant-ne el contingut i resseguint el procés de compilació i codificació dels textos constitucionals. La part introductòria es clou amb una relació de les fonts emprades (manuscrites i impreses) i una completíssima bibliografia.

La col·lecció documental pròpiament dita abraça, com hem assenyalat, l'etapa fonamental de vigència de la Pau i Treva, i la componen 30 peces diplomàtiques, de les quals 7 corresponen al segle *x*, 12 al segle *xii* i 11 al segle *xiii*. El primer text pertany al sínode de Toluges de 1027, presidit pel bisbe Oliba. El darrer, 1257, pertany a una cúria reunida per Jaume I a Lleida. Cada document va precedit per un llarg resum en català i la relació de fonts utilitzades; els textos, tots en llatí, sovint són extensos i l'editor, seguint la tradició, els fragmenta i numera per facilitar-ne la consulta i la citació.

L'aparat crític conté una doble notació: una per a les variants textuals i una altra per a la identificació de personatges i topònims. El volum es tanca amb un completíssim i imprescindible índex toponímic i antroponímic.

El corpus documental aplegat i sistematitzat per Gener Gonzalvo permetrà un millor coneixement de la institució de la Pau i Treva catalana. Ara caldria emprendre l'estudi de les qüestions que l'autor considera pendents i relacionades amb el tema tractat: les versions i relacionades amb el tema tractat: les versions en català dels estatuts, les reunions de la cúria reial —ordinàries i extraordinàries— que deriven de les antigues assemblees comtals, o la incorporació de constitucions de Pau i Treva als Usatges. Tot plegat contribuiria a dilucidar els orígens de la Cort General de Catalunya.

MANUEL ROVIRA i SOLÀ

Armand DE FLUVIÀ. *Els quatre pals. L'escut dels comtes de Barcelona*. Barcelona: Rafael Dalmau ed., 1994. (Col·lecció Episodis de la Història; 300).

El llibre fa un seguiment rigorós i exhaustiu (només cal veure la quantitat de pàgines dedicades a la bibliografia) de l'origen i pertinença dels quatre pals (encara que n'acostumem a dir quatre barres), senyal de la casa reial d'Aragó, que era la dinastia dels comtes de Barcelona. Com que la utilització de senyals i escuts no es difongué fins a mitjan del segle XII, quan ja s'havia consumat la unió dels reialmes, l'evidència històrica directa no pot resoldre el problema.

Armand de Fluvià ha posat els seus coneixements d'heràldica, la seva erudició i moltes hores de feina a recollir tots els testimonis que poguessin aportar alguna llum sobre el tema, fins i tot els reconegudament llegendaris. Així recull les diferents versions antigues i modernes sobre l'origen de l'escut, repassa la seva aparició en segells, imatges, escuts, banderes i tombes reials, així com el seu ús i l'ús dels senyals d'Aragó, tant l'anomenada creu d'Ainsa com la creu d'Alcoraz (Aragó antic i Aragó modern, segons les anomena el rei Pere III).

Un altre apartat important fa referència a les monedes i als texts i ordinacions procedents o controlats pels propis monarques, que mai dubten que el seu escut els pervé per línia paterna, o sigui és l'escut del casal de Barcelona.

Que l'escut dels quatre pals era el de la casa de Barcelona i que com a escut dinàstic

entrà amb ella a Aragó és també referit per un bon nombre d'autors antics aragonesos. Contra totes aquestes evidències l'argumentació en favor de l'aragonesitat dels quatre pals es basa en què el primer títol dels sobirans era el de rei d'Aragó, que els reis sempre s'hi refereixen com a escut reial i no com a escut comtal, que el primer que les exhibí fou el rei Alfons I (però hi ha un segell de Ramon Berenguer IV): arguments de nul pes històric i heràldic, encara que puguin recaptar una forta adhesió emocional.

GASPAR FELIU

Dietari o Libre de Jornades (1411-1484)

de Jaume Safont. A cura de Josep M. SANS I TRAVÉ. Barcelona, Fundació Noguera, 1992, 322 pàgines. (Col·lecció «Textos i Documents»; núm. 28.)

El propòsit de publicar aquest dietari ja fa anys que era en la ment del seu editor, el Dr. Josep M. Sans i Travé, actual director de l'Arxiu Nacional de Catalunya, quan aquest exercia les funcions de director tècnic de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, sota la inspiració del notari Raimon Noguera. Efectivament, cal ressaltar la importància d'aquest *Dietari o Libre de Jornades*, del notari barceloní Jaume Safont. Sens dubte, ens trobem davant una de les millors cròniques per a conèixer amb molts detalls la vida de Barcelona i Catalunya de la segona meitat del segle xv. Els llocs de privilegi que ocupà Safont en la seva vida administrativa, expliquen la importància del Dietari, sobretot en els aspectes polítics de l'època, fets que l'autor de la crònica va presenciar molt de prop. En una llarga introducció, Josep M. Sans i Travé ens detalla moltes dades biogràfiques de l'autor del Dietari, que cronològicament abasta les dates del 1411 al 1484. Safont exercí d'escrivent a la seu del govern municipal de Barcelona, a partir del 1436. De fet, però, la seva gran activitat de fedatari la desenvolupà, a partir de 1440, dins la Diputació del General, institució a la qual serví lleialment, i on exercí una notable carrera administrativa. Així, obtingué l'ofici de la Procuració del General, la qual cosa li permeté de viatjar per tot el Principat, i per tant, ésser testimoni directe de molts fets que, posteriorment, anotaria en el seu «Libre de Jornades». Jaume Safont també va

escriure de manera brillant als Dietaris de la Diputació del General durant el període de 1454 al 1472 (de fet, el seu Dietari particular pren per model el *Dietari oficial de la Generalitat*), crònica que actualment està en curs de publicació, sota la direcció del mateix Josep M. Sans i Travé.

En aquesta dilatada introducció, el seu editor ens dóna també detalls de la vida familiar de Safont, i de la seva producció com a poeta. En un segon bloc, Sans i Travé passa a comentar el contingut d'aquest Dietari, del qual la Guerra Civil catalana n'és el nucli fonamental (1462-1472). El Dietari és també una font important per a conèixer amb força detalls les lluites internes del municipi barceloní —Safont demostra sempre una gran passió per la seva ciutat, Barcelona—, entre els partits de la Biga i la Busca. Com és de suposar, Safont, en aquests conflictes, pren partit a favor de les oligarquies, és a dir, es posa sempre al costat de la Diputació del General, en el cas de la Guerra Civil —on les crítiques als remences són molt virulentes—, i en l'àmbit barceloní, defensarà constantment la postura de la Biga. Les crítiques de Safont són especialment dures amb la monarquia, i de manera més concreta envers Joan II i els seus aliats, enfront de les institucions —òbviament, la Generalitat— i els sectors socials que ell considera que representen la defensa de la terra i les seves llibertats.

Dins aquest context, Safont ens dóna molts detalls en la postura d'exaltació dels nous aspirants a la Corona, com és el cas del conestable Pere de Portugal, del qual narra amb detall la seva arribada a Barcelona (1464). Les exèquies reials són també ben narrades per Safont, com la d'Alfons IV el Magnànim, la del mateix Pere IV o la de Joan II, moment en el qual el fidel servidor de la Generalitat descarrega tot el seu ressentiment. De la mateixa manera, el Dietari permet resseguir el fil de la Guerra

Civil, com alguns fets bèl·lics importants, i la derrota final de la Diputació, amb l'entrada de Joan II a Barcelona, que Safont descriu amb una forta amargor. Les animadversions de l'autor del Dietari s'estenen envers Joana Enríquez, i el seu fill, l'infant Ferran, mentre que Carles, príncep de Viana, és objecte d'una gran veneració. En aquesta mateixa línia, són molt interessants els detalls que dona Jaume Safont de la vida i mort del «bon príncep» Carles, exaltat per les masses populars, i que serà objecte de posterior sacralització per part del modern nacionalisme català, com a defensor «del bon govern de la terra», i dels privilegis i llibertats del Principat.

El Dietari de Jaume Safont és també un retrat de personalitats rellevants de diferents sectors socials, i del costumisme i la vida quotidiana de la Barcelona de les darreries de l'edat mitjana. Podem citar, per exemple, els moviments de vaixells al port de Barcelona, o bé la descripció d'un eclipsi de sol, entre d'altres esdeveniments, narrats sempre des d'una mentalitat encara plenament medieval, procliu a interpretacions de caire sobrenatural, miraculosa o prodigiosa. A més, cal dir que el català emprat per Safont té una qualitat estilística notable, amb una prosa àgil i viva, rica en detalls. Per tant, si el seu contingut històric no té cap mena de pèrdua, el seu interès filològic és també notable i evident.

L'editor, a la part final de la introducció, fa una anàlisi i descripció del manuscrit del Dietari, i anota d'altres exemplars de la mateixa obra —còpies o resums posteriors. Finalment, ens facilita les normes d'edició, per donar pas a la transcripció de l'obra, que s'acompanya de les notes crítiques pertinents, i d'un molt útil índex toponomàstic, per tal d'arrodonir una edició d'una crònica catalana tardomedieval certament excepcional.

GENER GONZALVO

Xavier TORRES I SANS. *Nyerros i Cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya Moderna (1590-1640)*. Barcelona: Ed. Quaderns Crema i Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1993 (Col·lecció Assaig; 15).

Emmig de la migradesa de coneixements sobre les rivalitats i conflictes de bàndols i la descompensació de les recerques existents sobre bandolerisme i bandositats, apareix aquesta obra, que recull part de la tesi doctoral de l'autor, *Nyerros i Cadells: Bàndols i bandolerisme a la Corona d'Aragó (1590-1640)*, llegida l'any 1988. Xavier Torres refusa les tesis dels historiadors vuitcentistes, que assimilaven els nyerros i els cadells als partits del XIX, amb una ideologia i un programa concret. El treball ressenyat és una obra cabdal per a entendre la complicada problemàtica social de la Catalunya moderna, amb les lluites entre faccions per a reproduir l'hègemonia d'una oligarquia local que maldava per perpetuar-se en el poder. Als dos primers capítols l'autor s'endinsa en l'estudi de l'origen del nom de les bandositats catalanes: nyerros i cadells provenen de les baronies del Nyer, al Conflent, i d'Arsèguel, a la Cerdanya, els titulars de les quals a les darreries del XVI eren, respectivament, els Banyuls i els Cadell, membres ambdós de la petita noblesa muntanyenca. Aquestes denominacions s'estenen per tot el Principat, però, tot i que les vinculacions familiars, vassallàtiques o clientelars han pogut contribuir a la divulgació del vocabulari de les faccions, Xavier Torres confirma al capítol tercer que els noms eren realment etiquetes que s'imposen gairebé d'una manera fortuïta a un seguit de conflictes i antagonismes locals.

En aquest capítol l'autor fa un estudi local de les parcialitats vigitanes, d'on es poden treure conclusions aplicables al problema en general. Així, es comprova que les faccions de nyeros i cadells tenen capitosts i seguidors de variada condició: senyors feudals, cavallers, ciutadans honorats, advocats, pagesos benestants, menestrals, bisbes, canonges... Les bandositats aglutinaven un seguit d'antagonismes socials o familiars que tendien a polaritzar-se al voltant dels senyors o sectors socials més influents. Això vol dir que no hi ha en realitat dos partits ni cap oposició de classe. S'insisteix sobretot en la manca de programa o ideologia de les faccions, que s'observa també la seva articulació interna i a la seva composició, que en res no sembla diferenciar els nyeros i els cadells. Hi ha, en tot cas, aliances i antagonismes familiars i faccionals que recullen un ventall força ampli de tensions i rivalitats locals de naturalesa diversa. Si bé és versemblant que les rivalitats podien estar en alguns casos aprofitades per moviments de caire popular o antisenyorial, es demostra que el reclutament dels bàndols respon a un seguit de fidelitats personals d'origen divers: familiars, vassallàtiques, clientelars... Així, les faccions locals eren encapçalades per alguns ciutadans o senyors jurisdiccionals que intentaven tenir una clientela que els donava una preponderància local que defensaven amb les armes; la violència l'exercien a través dels bandolers o caps de quadrilla, que es vinculaven a una o una altra facció, no per una afinitat ideològica sinó pels lligams familiars, vassallàtics o clientelars.

Al darrer capítol es comprova una projecció dels bàndols a les principals institucions del Principat: a les Corts, a la Diputació del General, a la Cancelleria virregnal o a la Reial Audiència, apareixen implicacions de persones pertanyents a una o altra parcialitat

a litigis i conflictes que es podien donar a una institució o entre institucions autòctones i reials creant vinculacions i favoritismes que representen tot un món d'aliances i clientelismes.

MÒNICA GONZÁLEZ

RAMON PLANES I ALBETS. *La descripció dels arxius municipals catalans fins a la fi del segle XIX: l'Arxiu de la Ciutat de Solsona*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1993, 438 p. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; XLV) [Pròleg d'Eulàlia Duran. Premi Jaume Sarri 1992].

Els arxius municipals constitueixen una part substancial del nostre patrimoni documental. Atès que actualment la Generalitat de Catalunya sigui la institució que més esforços dedica al procés d'ordenació i inventari dels arxius de les nostres comarques, fa més rellevant aquesta monografia, escrita precisament per un dels màxims responsables del coneixement i inventari dels fons municipals catalans. Efectivament, el llibre de Ramon Planes i Albets és, fonamentalment, un estudi sobre les descripcions i inventaris històrics dels arxius catalans, des dels seus orígens medievals fins al segle XIX, prenent com a base de referència l'anàlisi concreta de l'arxiu municipal de Solsona, la ciutat nadiua de l'autor. A més, aquesta obra pretèn, des del meu punt de vista, marcar unes pautes a seguir per a l'establiment d'una correcta actuació arxivística en el camp dels arxius dels municipis catalans.

En una dilatada introducció, R. Planes insisteix en que, per tal de classificar un arxiu de manera adient, els arxiviers han d'estudiar a fons la història de la institució. Així, una actuació correcta és la que respecta el principi de procedència i l'ordre originari del fons. La tasca de l'arxivier serà la de retrobar aquest ordre originari de les sèries documentals municipals d'un arxiu que neix des del moment mateix en què s'organitzen els nostres governs locals,

sobretot a partir dels segles XIV i XV. La feina arxivística ha de raure precisament en retrobar, si cal, aquest ordre originari, i refer-lo, si és que hi han hagut intervencions posteriors desafortunades. Es tracta també d'aplicar el que els autors italians actuals anomenen el «mètode històric», aplicat a l'arxivística, la qual cosa vol dir que els arxiviers han de reconstruir l'ordre originari —històric— dels fons. Per tal d'assolir aquest objectiu, és molt important que es tinguin molt en compte les reordenacions, inventaris i índexs antics dels arxius, i descobrir, per exemple, actuacions incorrectes del passat, com ordenacions cronològiques, o bé temàtico-alfabètiques.

En primer lloc, el llibre s'estructura, al meu entendre, amb un cos teòric inicial, per passar després a l'estudi concret de Solsona, que es coneix usualment com *l'Arxiu de la Ciutat de Solsona*. L'autor, amb una erudició notable, defineix el concepte d'arxiu, i els de classificació i descripció d'arxius, on cita els primers textos de l'arxivística coneguts: els de Baldassare Bonifacio, publicats a Venècia el 1632. També destaquem el concepte del *ius archivi*, base de la *fe pública*, molt determinant per al refermament del poder de la mateixa institució (pàg. 19-31). Més endavant, i amb el mateix caire erudit, s'analitza la història i vicissituds dels arxius municipals catalans, fins a la fi del segle XIX. En aquest capítol, se cita, per donar algun exemple, a Antoni de Capmany, quan aquest magnífic il·lustrat ja s'amoinava per l'abandó dels arxius, o bé a Pròsper de Bofarull, que es lamenta també dels estralls que sofreixen els arxius, a causa de les vicissituds polítiques i dels poders establerts (pàgs. 31-34).

Tot seguit ens podem endinsar en l'estudi concret de la història de l'arxiu solsoní, amb notícies històriques de l'arxiu, els seus principals instruments de descripció, l'organització de

l'arxiu, les instal·lacions, etc. L'autor destaca l'obra del secretari Domènec Valls, de final del segle XIX, el qual es torna a lamentar del *malhaurat arxiu municipal* i dels seus documents, *partits a trossos*. De fet, com remarca Planes, a partir de la intervenció de Domènec Valls del 1891, posteriorment, l'arxiu, al segle XX, passa per un dels moments de més incúria i desinterès, sense oblidar les peripècies que sofreix durant el període bèl·lic del 1936-1939. Un exemple que, em sembla, val per a una bona part dels nostres arxius municipals, la majoria dels quals només conserven la documentació a partir del segle XIX, amb uns funcionaris preocupats només pels documents que tenen una repercussió immediata en la vida administrativa (pàg. 45-88).

En el llibre és també important l'apartat de la bibliografia, dividida en tres blocs: en primer lloc, la que es refereix a treballs de temàtica arxivística. En segon terme, se citen les monografies —molt actualitzades— dedicades als arxius municipals catalans, distribuïts per comarques. Finalment, s'annoten els treballs publicats que han utilitzat com a font l'arxiu de Solsona (pàgs. 93-122).

La part final del llibre consisteix en la transcripció literal d'inventaris, índexs i d'altres documents (preferentment, actes municipals) referits a l'arxiu de la Ciutat de Solsona (pàg. 123-438). Són un total d'onze documents, dels quals destacariem l'inventari del 1412-1540 (doc. D), l'Índex de 1685-87, o bé l'Índex de 1891 del secretari Domènec Valls.

En definitiva, el llibre de Ramon Planes omple un buit encara notable dins la nostra producció bibliogràfica: el món de l'arxivística catalana, i de manera especial, la de la seva història. I no hi ha dubte que començar per l'anàlisi dels nostres arxius municipals és tot un encert, atesa la transcendència que tenen per al

nostre coneixement històric, no només local, sinó també d'àmbit nacional. A banda de les seves aportacions teòriques, d'història arxivística en general i catalana, l'obra de Ramon Planes, en incidir en un cas concret, és prou eloqüent del que sovint és una pàgina negra del nostre patrimoni: la pèrdua dels nostres arxius, per la repressió estatal, pels trasllats indiscriminats de documents, el sabotatge per part de particulars, o les destruccions de documentació, producte de fets bèl·lics, com la Guerra dels Segadors, la de Successió, la del Francès, i la contemporània Guerra Civil del 36, per citar els exemples més paradigmàtics. Aquest estudi ens demostra clarament la relació entre el nostre patrimoni documental i els fets històrics del nostre país. Així doncs, creiem sincerament que aquesta obra marca una fita dins la reflexió arxivística a Catalunya, i ens esperona a redreçar aquest camí ben tortuós, que han seguit fins ara els nostres arxius municipals.

GENER GONZALVO

Jaume ESPINAGOSA I MARSÀ, Gener GONZALVO I BOU, Jordi SERÉS I AGUILAR, Glòria COMA I TORRES. *Història gràfica de l'Urgell*. Tàrraga: Consell Comarcal de l'Urgell; Columna-El Pont de Pedra, 1993, 398 pàgines.

L'escusa de recollir les fotografies i altres elements gràfics (plànols, mapes...) que poden il·lustrar el passat històric ha servit d'una banda per a realitzar una obra col·lectiva de gran valor i d'una altra per a escriure una curta, però ràpida, història de la comarca, a través d'uns breus capítols introductoris als diferents apartats i dels encertats comentaris que serveixen de peu a les fotografies. Tot plegat conforma un record i homenatge al passat per a entendre millor el present.

Josep M. Planes ho expressa clarament en el pròleg amb el títol «Aquesta comarca», on explica a la vegada la seva configuració, «feta de retalls i subcomarques», però punt de transició i de contacte, i els grans trets de la seva història, sense ometre les transformacions recents.

L'apartat d'urbanisme i poblament, «targeta de presentació de tots els municipis urgellencs», com diu Jaume Espinagosa en l'escrit introductor, és un dels més interessants per a comprendre l'evolució de la comarca. Potser res més definitori que les pàgines dedicades a Guimerà, on després de mostrar la decadència de l'esplendor passat i l'aire medieval dels seus carrerons s'acaba amb dues fotografies de les recents piscines i pistes de tennis. Llàstima que en l'ordenació d'aquestes pàgines no s'hagi seguit un criteri més geogràfic, que hauria proporcionat una millor comprensió dels diferents espais que componen la comarca.

El capítol dedicat al patrimoni arquitectònic i artístic, amb una introducció de Gener Gonzalvo, mostra la riquesa del romànic i del primer gòtic, amb el floró del monestir de Vallbona de les Monges, la despesa senyorial en alguns palaus i mausoleus, especialment el de Ramon Folc de Cardona a Bellpuig i la pervivència tardana del barroc, moltes mostres del qual foren destruïdes durant la Guerra Civil. Com a consol mínim, d'alguna d'aquestes obres, especialment retaules, se n'han conservat fotografies, que el llibre publica.

Els capítols següents revisen diversos aspectes de la comarca en un ordre més històric. En primer lloc i sota l'encertat títol «Una comarca en transformació», Glòria Coma comenta l'etapa de 1880 a 1939, amb aspectes tan importants com la possibilitat de regar una part de la comarca que significà el canal d'Urgell, la millora de les comunicacions i serveis públics, l'ebullició política, amb el sorgiment del catalanisme, una major preocupació per la cultura, posada de manifest en una gran quantitat de publicacions i agrupacions (orfeons, grups de teatre), i l'aparició d'un fenomen nou: l'esport, concentrat en el futbol. Com que al mateix temps que tot això arriba la fotografia, podem gaudir d'estampes com el magnífic avi amb barretina que inicia el capítol, fotos de grans ocasions (bodes, primeres comunions, grups d'escolars...), però sobretot d'una excel·lent col·lecció de fotografies de feines del camp, dels mercats i de la indústria incipient, de les festes, dels partits de futbol i dels actes polítics; però també de les destrosses de la guerra, de què foren víctimes els edificis religiosos de primer i els pobles bombardejats més tard.

En el capítol «L'Urgell a l'època franquista», amb un pròleg de Jaume Espinagosa, les fotografies, més pròximes, són menys

espectaculars; però podem destacar les acaballes de les feines tradicionals del camp i l'arribada dels primers tractors i l'acaparament de la vida social pel futbol i els actes religiosos, amb alguna ballada de sardanes, fins al canvi de costums que va representar l'arribada de la televisió. Aquest apartat de «vida social i organització cívica» va seguir del titulat «de la ideologia falangista al pragmatisme tecnòcrata», que si l'hagués precedit faria sens dubte més entenedor el conjunt; tant més en quant separa la «vida social» de les «activitats culturals» que vénen a continuació. Aquestes comencen amb grups de teatre, colles sardanistes i orfeons, i s'inclouen en aquestes pàgines moltes fotografies d'escoles i grups d'escolars que en tot cas millor haurien estat situats en l'apartat de vida social; segurament la part més interessant d'aquest capítol és la dedicada als personatges i revistes.

Jaume Espinagosa prologa també el darrer capítol: «Transició i democràcia a l'Urgell» amb imatges pròximes, el principal interès de les quals és poder-les contrastar amb les d'etapes anteriors.

En resum, un notable esforç col·lectiu en favor de la història en uns aspectes que sovint són negligits però que ajuden a entendre un passat pròxim en el temps, però llunyà en les mentalitats i en les formes de vida i de treball.

GASPAR FELIU

Carme GÓMEZ CRUZ. *La ciutat de Tarragona a l'època de la Dictadura de Primo de Rivera: aspectes de la vida urbana*. Barcelona: Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials «Guillem Oliver» del Camp de Tarragona, 1994.

El treball de Carme Gómez, que abasta una etapa compresa entre l'any 1917, marcat per la vaga general i l'Assemblea de parlamentaris a Barcelona, i 1931, any en què es proclama la República, pretén recuperar el passat recent de Tarragona i donar a conèixer els diferents aspectes de la vida ciutadana durant la dècada dels anys 20.

L'autora ha emprat dades recollides de documents de l'època i de materials de la ciutat (urbanisme o arquitectura), que inclou en un apèndix que conté 41 quadres i 9 documents. A partir d'aquesta informació dona vida al teixit de la vida urbana de Tarragona i parla dels diversos aspectes que la conformen: demografia, economia, societat i institucions.

Ens trobem davant de tota una anàlisi de la ciutat en conjunt per a intentar donar resposta a una qüestió clau: hi ha modernització a Tarragona? S'intenten trencar els obstacles que barraven l'expansió urbanística i la millora de les condicions de la ciutat o més aviat s'obstaculitza la modernització, es tanquen els mercats i es constitueixen monopolis?

L'autora intenta buscar resposta a aquests interrogants, tot i que és conscient de la dificultat de delimitar el concepte de «modernització». Tanmateix, ens diu que modernització és el procés temporal que duu a unes fites concretes: el creixement de l'economia sobre la base

d'una creixent competitivitat i d'un augment dels sectors secundari i terciari; la millora de les condicions sanitàries de l'esperança de vida de la població; la posada en funcionament d'uns serveis mínims generalitzats; l'avenç dels graus d'escolarització i una millora dels nivells educatius, així com l'assoliment d'un sistema polític estable.

L'anàlisi permet concloure que, tot i que alguns aspectes de la política econòmica permeten fer una lectura optimista des del punt de vista del creixement, hi ha altres aspectes que demostren com el poder adquisitiu de les classes populars i camperoles no augmentava. El creixement de la indústria, per exemple, anava deslligat del que passava a nivell internacional. Es creava riquesa, però com a contrapartida augmentava la pressió fiscal i econòmica de les classes menys afavorides. Així, es parla d'un fenomen que l'autora anomena «patrimonialització de l'Estat». L'Estat estaria en mans de l'oligarquia financera, industrial i territorial que, per a mantenir la seva posició, obstaculitzava la modernització, entesa com un progrés cap a la igualtat social, cap a l'Estat social. L'elit tarragonina no era modernitzadora, i la conclusió que es treu d'aquest estudi és que Tarragona va perdre l'oportunitat d'aprofitar els corrents de modernització de l'època. D'aquesta manera, malgrat la voluntat d'amplis sectors socials, l'oligarquia mantenia dificultats institucionals que resultaven insuperables, obstacles i barreres a la modernització, que només s'intentaran enderrocar a partir de 1931.

MÓNICA GONZÁLEZ

Josep Maria FIGUERES. *12 periodistes dels anys trenta*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya i Diputació de Barcelona, 1994 (Col·lecció Vaixells de Paper; 16).

L'autor, especialista en història de la premsa catalana, transcriu les entrevistes fetes entre 1990 i 1991 a Joaquim Ventalló, Anna Murià, Josep M. Xicotà, Andreu Avel·lí Artís «Sempronio», Esteve Busquets, Emili Granier Barrera, Josep M. Lladó, Marià Casassús, Carles Sentís, Avel·lí Artís Gener «Tísner», Pere Calders i Pere Pagès «Victor Alba».

Amb erudició que ajuda i estimula la memòria del testimoni entrevistat, Josep Maria Figueres guia cada diàleg, que va precedit d'una nota biogràfica de cada personatge i seguida de bibliografia.

Les notícies que més abunden són les referents a «La Publicitat», «La Nau», «L'opinió», «Mirador» i «La Rambla», encara que també es parla de «La Humanitat», «El matí», «Catalònia», «L'Instant», «Solidaridad Obrera» i «La Batalla». La informació comprén, doncs, un ample ventall des del centre i centre-esquerra fins a l'extrema esquerra, des de les seccions femenines i l'esport a la propaganda política en la Guerra Civil des dels diaris confiscats per un partit o sindical al propietari o a un altre partit que es trobava proscrit o marginat.

Resulta una aportació molt útil i vàlida en l'àmbit de la història de la premsa catalana. És el número 16 d'una col·lecció on han anat apareixent estudis sobre la història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya.

ALBERT BALCELLS